

AZ EURÓPAI SZELLEM VÁLSÁGA ÉS A MAGYAR IRODALOM

Írta: UJVÁRI LÁSZLÓ

Az utolsó esztendőök politikai eseményei, amelyek bizonyos gazdasági átformálódásokhoz vezettek és ennek folytan az eddig uralkodó világnézet felett új befolyásokat érvényesítettek, meglehetősen nyugtalanságot idéztek fel a szellemiség területén is. A legjelentősebbnek tartott szellemi alkotások átértékelésével (leértékelésével) az a szellemi életforma, amely az európaiság fogalmát jelentette, mindinkább átalakult és helyet szorított olyan ideológiai változásoknak, amelyek az erkölcsi szemlélet reakciós áramlatait szabadították fel. Mint Valéry mondja: „az ember tulajdonképpen két személy: a mindenkori körülményeknek megfelelően hol nemzeti ember, hol pedig európai ember” és ha ezt a megállapítást elfogadhatjuk, kiegészíthetjük azzal, hogy a változott viszonyok ezt a kettősséget állították — egymással szembe.

Az „európai emberen” keresztül megnyilatkozó „európai szellem” fogalma kétségtelenül a humanisztikus szemlélet korszerű értelmezését jelenti, ama szellemi és erkölcsi feltételek eredményeinek vállalásával együtt, amelyek a liberális polgári társadalom gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásaiban jelentkeztek. „Többé-kevésbé valamennyien örökösei vagyunk egy tendenciának, egy szellemi életformának, melyet a legkülönbözőbb nevek alatt ismertek, például a ‚kereszténység’, vagy még inkább ‚humanizmus’ név alatt, napjainkban pedig európai szellemnek...” —, állapítja meg ugyancsak Paul Valéry. És épp azért, nehogy e vonzó családfa miatt rokonszenvünket esetleg elhirtelenkedve odaadjuk az európai ember számára, a haladást az európaiasság jelképezi a közfelfogás szerint, meg kell közelebbről néznünk, mit jelent tulajdonképpen az európai ember és az európai szellemiség fogalmi meghatározása. Romain Rolland a nemzeti embert nem választja annyira külön az európai embertől, ahogyan azt Valéry teszi. Nem állítja ugyan, hogy az európaiasság nem a legközelebbi foka az emberi fejlődésnek és hogy nem jelent haladást a nacionalizmussal szemben, de leszögezi, sokak számára ez túlhaladott szemlélet és elfogadása visszafordulást jelentene. „Tisztán látjuk, — írja — hogy az európaiasság, az európiizmus e pillanatban, amikor különböző alakokban virágzik, tulajdonképpen csak álarcra egy új nacionalizmusnak, mely veszélyesebb az eddigieknél, mert hatalmas erőket és rendkívül falánk érdekeket fog össze és fegyverez fel a világ többi része ellen. Ez az európiizmus tehát önmagában hordja ellentétét. Már azzal a ténnyel, hogy jelentkezik, két vagy három vetélytárs-csoport megalakulását provokálja ki: megalakul Pán-Ázsia, Pán-Amerika és kétségkívül eljön majd Pán-Afrika is, amely e pillanatban már születendőben van. Ez a szellem álszent módon hivatkozik az európai közösségre és közben tíz nemzetet fegyverbe szólít ellenségeink ellen, amelyeket maguk tettek azzá.”

Ne mondja senki, hogy ez eltulzása a kérdésnek. Nincs talán európaiabb szellem a magyar irodalomban, mint *Kosztolányi Dezső* és háborúról irván körülbelül azt mondja, hogy a háború jogát megérti, ha az ő nemzete, vagy egy rokon nemzet védekezik, de idegenek hozzá Japán hasonló problémái, amelyekkel nincs érzésszerű közössége. Mi ez, ha nem az európiizmus összeütközése egy másik világrész „idegen” szellemiségével.

A nyugtalanság, amely nálunk intellektuális területen megnyilvánult, letagadhatatlanul a neónacionalizmus és az európiizmus küzdelméből

keletkezett. Mialatt mindenfelé az európai szellem válságáról beszéltek, a magyar írók zöme különösképpen az európai szellem megtartásán űrködött. Aligha akad azonban egy is a magyar polgári írók közül, aki gondolkozván azon, hogy mi is az „európai szellem”, eljutott volna a nagy francia író végső következtetéséig. A gondolkozás idealizmusa eleve lehetetlenné teszi a realizmussal való számolást és az események dialektikus összefüggéseinek felismerése nélkül a társadalom belső ellentétei helytelen mérlegelést kapnak, vagy a fantázia vad örületeinek tűnnek fel csupán. A humanisztikus európizmusban ki sejtí meg a veszélyt, amely világrészeket állíthat egykor egymással szembe? A magyar irodalmat a világlélációk ritkán is foglalkoztatták. Szemére vetették sokáig a magyar irodalomnak, hogy nemzetközi és ime kiderül, hogy saját világának szemléleténél sose jutott tovább és mitagadás, az írók javarésze nem lát messzibbre az orránál. Európizmusukban egy másfajta nacionalizmus lappang, még nem beszél róla senki, mindenkinek ott fekszik a tudata mélyén és csak Romain Rolland figyelmeztet: vigyázat, mázolya.

Ha ez az európizmus a nacionalizmussal szemben mégis a haladás legközelebbi foka, világos, hogy a magyar irodalom e fokra való felkapaszkodásáért csak elismerést érdemel és nem megrovást. Hiszen az európai szemlélet magasabb fejlődöttsége éppen ott nyilvánul meg a nacionalizmussal szemben, ahol Romain Rolland az európizmus végső lényegét felismeri. Ha ezzel a konklúzióval az európai szellem nem lépne túl a régibb humanisztikus gondolkodást, úgy el kellene fogadni a haladottabb korszaknak azt az új nacionalizmust, amely a maga átformált ideológiájával egy új humanizmust is hirdet. Az európai életszemlélet csak úgy tudja megmenteni önmagát, ha végső konzekvenciáihoz menekül és nem a fasizmuson belül kísérli meg megmaradását, hanem a fasizmuson túl.

A történelem akkor is halad, ha senki se látja tisztán. Az európai szellem utja akkor is szembe kerül a neónacionalizmussal, ha a polgári gondolkodók nem tudják pontosan, hogy ők hova tartoznak. Az ideológiai összeütközés a neónacionalizmus és a humanizmus között már megtörtént. Néhány hónappal ezelőtt a társadalmi erőviszonyok még azt sejtették, hogy a döntő ideológiai harc nem a fasizmus és liberalizmus, hanem a fasizmus és a szocializmus közt fog lezajlani. A polgárság fasizálódása a németországi események következtében rohamos arányokat öltött és a liberalizmus utolsó bástyái és a, humanista kultúra védelmezői csaknem magukra maradtak. A humanisztikus törekvések elgyengülten vergődtek a két világszemlélet ütközőpontjain. A társadalom belső ellentéte volt az, amely a polgári liberalizmus híveit szembeállította éppen azzal az irányzattal, amely ugyancsak a polgári társadalom megvédését kísérelte meg, de a centrális hatalom és, monopolizált gazdaság kiépítésén keresztül. A polgári antifasizmus létrehozó góca ebben az ellentétben rejtett. A szocialista társadalomkutatás azonban felismerte a liberalizmus energiafejlődésének azt az irányát, amely a fasizmussal való ellentétességében a szociális fejlődést segíti elő. Ez volt az a pillanat, amikor a szocialista törekvések a polgári antifasizmus mellé léphettek a közvetlen és közös cél érdekében. A polgári liberalizmus és demokrácia ezzel a szövetséggel nyerte vissza harcképességét Európaszerte. Így ismeri fel a polgárság is a szocialista törekvések fontosságát a fasizmus elleni küzdelemben és a német emigráns polgári publicisták is éppen ezért rójják fel a szocialdemokratáknak, hogy megakadályozták a novemberi átalakulásnak igazi forradalommal való kifejlődését, megakadályozták másfél évvel utána a Ruhr-hadsereg győzelmét és végül ellenállás nélkül tették

le a fegyvert 1932 júliusában — mert ezzel utat nyitottak a fasizmusnak a fasizmus elleni harc helyett.

A fasisztaellenesség jelentkezése a társadalmi relációkban természetesen kihatott a kulturális területekre, ahol az ideológiai kisugárzásuk jelentkeznek. A magyar irodalomban a humanista europizmus újra szóhoz jutott és éles határvonal képződött az irodalom „nemzeti emberei” és „európai emberei” között. Érdemes figyelemmel lenni arra, hogy az europizmust az u. n. városi irodalom aprobálta — mindig is az volt a vád ellene, hogy kozmopolita, — és a népies, vagy népi irodalom örködött a nacionalista eszmények felett. Az europizmus magasabbrendűsége eleve megszabja a két irodalmi irányzat közötti értékhatárokat, bár ki kell hangsúlyozni, hogy nem a nemzetiesség jellege az, amely a kisebb-értékűséget felidézi, hanem az „európai szellem” hiánya, mert egyébként a nemzet igazi érdeke mindig összhangban áll leplezetlen igazságérzetével és szellemének örök értékeivel — vallhatjuk együtt Romain Rollanddal. — Még az európai szellem dokumentálása is bizonyos elszigeteltségre vall, mintha azt jelezné, hogy Európa a világtól egy különálló, önálló és független testet alkot és hogy szelleme világfölöttivé nőtt, holott „minden gondolatforma — írja ugyancsak Rolland — elnemzetköziesedik: Európa, Ázsia és Amerika között szakadatlanul folyik a tudományos módszer, rendszer, a metafizikai és vallási doktrínák, valamint a gazdasági és társadalmi rendszerek állandó kicserélődése...” Ne akarjuk hát a világot bizonyos nemzetcsoportokra felosztani — mondja következtetésképpen az író, mert ebben az esetben a szakadatlan áramlás megfagy és egymástól elszigetelt tömbök alakulnak ki. A magyar irodalom zöme világnézeti összetételben mindenesetre az europizmus jegyében fejlődik. Ez az irodalom ebben az irányzatában a változó viszonyok közepette is csaknem változatlan maradt. Van ebben a magatartásában valami tiszteletreméltó következetesség. A fiatal jobboldali irodalom igazán kevés íróval dicsekedhet és ezek között is egynéhány úgy vándorolt oda a szociális erjedés elüledése után, mint a reuma, vagy az isiász. Az a harc, amit a fiatalság érvényesüléseért folytat a maga faji ideológiájában, úgy hat, mint egy polinéziai erkölcsökben élő törzs, amely már fölfalta az öregjeit. Talán Herczeg Ferenc, a magyar irodalom ökonzeratív doyenje ezért tartja magát távol ettől az irányzattól. Szabó Dezső pedig inkább a kiverő bikák sorsát osztja és magában csatangol az irodalom pusztaságain.

Hallatlanul érdekes jelenség, hogy a magyar polgári irodalom általában mennyire elzárkózott a fasizmus ideológiája elől. Azok a liberális polgári írók, akik a forradalmak periódusában teljesen átvették a korszak uralkodó szemléletét, hogy aztán az ellenforradalom idején, mint a kilengett inga újra megtalálják egyensúlypontjukat, a fasizmus elmélyülésének periódusában jóformán alig mutattak ingadozást. Babitsék, a Nyugat egész régi gárdája, Kosztolányi, Móricz, Márai, olyanok, akiket személyükben nem fenyeget még az árja paragrafus sem, tiszteletreméltóan kitartottak a humanizmus és az emberi szabadságkövetelések gondolata mellett. Kétségtelenül az egész fasiszta periódusnak ez a legérdekesebb és legszámottevőbb irodalmi jelensége.

A humanisztikus világnézetnek mélyen fekvő gyökereit tárja fel ez a felismerés. Az emberi kultúra, a nagy francia forradalom hagyományai új életre keltek, nemcsak a szelvény-nyíró kispolgárban, aki félti a polgárosulás elért eredményeit, de éppen a polgári műveltség hordozóiban, az írókban. Ennek a ténynek itt van kulturális igazolása a polgári irodalom intaktságában és az írók javarészeinek fasisztaellenes magatar-

tásában. Ez a körülmény csaknem lehetővé teszi annak a felfogásnak re-
vizióját is, amely a magyar polgári írókban szimpla konjunkturalovago-
kat látott a huszas évek eseményei után azért, mert nem vonták le ama
radikális lépésük végső konzekvenciáit, amellyel pedig a világháború
után elkötelezték magukat és ehelyett visszavonultak azokba a pozí-
ciókba, amelyeket pedig radikálisan már egyszer elhagytak. A polgári
írók javarésznél komoly megfontoltsága a mai időkben megérleli azt
a szimpátiát, amelyet a progresszív törekvések irányában mutattak a
világháború után és megmagyarázza azt a későbbi eltávolodó lépésüket
is, amely érthetően konjunkturális cselekedetként hatott. Ugy tetszik,
hogy a humanizmus törekvéseit komolyan értelmezték a magyar írók,
polgárok voltak, polgári szabadságról álmodoztak, emberi jogokról és
természetes, hogy ezek elérését a társadalom felszabadításától remélték.
A progresszív törekvésekhez a polgári szabadságjogok iránti ragaszkodás
sodorta őket, ma már feltételezhetjük, hogy nem pusztán konjunkturái-
áz. Komolyan vették a humanista kulturát és ha a humanista tö-
rekvéseiket idealisztikus „osztályfölötti” vonatkozásaikkal nem is lát-
ták elfogadottnak a változott korszak világszemléletében, az emberies-
ség gondolatának érvényrejutását, bár osztályönzés formájában, de meg-
találták az elnyomott osztályok felszabadítása céljaként a korszerű
progresszióban. Ugyiszlóan egyetértő elhatározással vállalták tehát en-
nek a törekvésnek ideológiáját. A forradalmi éra rövidege nem válthat-
ta valóra reményeiket, inkább csak kötelességekben jelezte az újjáala-
kuló társadalom kibontakozását, mint jogokban. Az ellenforradalom,
amely győzelme után felszínre hozta újra a régi osztálykötöttségeket,
ösztönösen visszaterelte őket a polgári érdekekhez. „Megmenteni a pol-
gári társadalmat.” Ez volt a nagy párfordulás korszaka. Ekkor láthat-
tuk a magyar írók mea culpázását, tülekedésüket a jobboldali támadók
ideológiai frontján. A nagy reménykedést azonban hamarosan felváltot-
ta a kiábrándulás. A faszálódó periódusban már idejében felismerték
azt a veszélyt, amelyet az a polgári liberalizmus eszményei számára
magában rejt, látták, mint söpri él a demokrácia megmaradt pilléreit,
hogy nyomul előtérbe a diktatórikus törekvés, a liberalizmus megcsufolt
és kigunyolt anakronizmussá vált, az olasz, majd a német fasizmusok
győzelme a szólás-, sajtó- és lelkiismereti szabadság halálát jelentette,
ez európai szellemiség emigrációját, a nagy német kultúra máglyárave-
tését, kiáltó veszély volt ez, a magyar író társadalom is eszmélni kezdett.

Nem tagadjuk el, akadtak, akik a fasizmus bűvkörébe jutottak.
Zsolt Béla, aki az ellenforradalmi korszak egyik legbátrabb publicistá-
ja volt, így tett vallomást a szocializmus ellen a szocializmusból való
kiábrándulásáról, a megriadt, megzavart ember bizonytalanságával, s
úgy tűnt, még idejében egy hátsó ajtót vág a maga számára a társadal-
mi rnegtűrtség mezőnyére. *Zsolt Béla* azonban az ajtót kinyitotta, de
nem sétált át rajta, ezt elismerőleg állapítjuk meg. Ezt akkor is el kel-
lene ismernünk, ha legutóbb (a Világirodalmi Szemlében) nem tett vol-
na újra vallomást a szocializmusról, de ezuttal a szocializmus mellett.
Zsolt Béla kijelentette, hogy szocialistának vallja magát, egyetlen más-
értelmű leirt sorával nem azonosítja magát. El kell hinnünk, hogy
őszinte *Zsolt Bélának* ez a vallomása és látszatra is őszintébb, mint az
a régi. A másik a fasizmus leggyőzelmesebb napjaiban született, azt ér-
dek is diktálhatta. Miféle érdek inspirálta volna azonban emezt, az utol-
sót ma, amikor szocialistasággal igazán nem jut közvetlen előnyhöz sen-
ki emberfia. *Zsolt Béla* felismerte az író kötelességét, amely nem lehet
más, mint a társadalmi fejlődés szolgálata. Persze mondhatnók azt is,

hogyan az embert nem csupán a maga világnézete, de ezzel összhangban, álló és kifejezésre juttatott magatartása teszi, ám a mai viszonyok között egy ilyen vallomás, amelyet Zsolt Béla tett s főleg ama társadalmi relációban, amelyben ő él, már magatartást jelent és bátor cselekedetnek számít. Loyálisan állapítjuk meg ezt éppen mi, akik ridegen szembehelyezkedtünk Zsolttal akkor, amidőn a szocializmus ellen fordult.

Zsolt Béla, aki a magyar publicisztika és irodalom legelső között foglal helyet, igényt tarthat arra, hogy kijelentéseit komolyan vegyék. Az ő lépése főleg ezért jelentőségteljes, s azért is, mert a magyar irodalom további alakulásán talán egy új fejezetét nyitja meg akkor, amidőn az európiizmuson túlmenően nyílt társadalmi állásfoglalással jelzi az író kötelességét az irodalomban.

Általában sokat beszélnek az „európai szellem” válságáról. Írói ankétokon tárgyalják ezt a kérdést és Romain Rolland és Valéry már idézett megállapításai is ezzel a problémával kapcsolatosak. Bizonyos, hogy Rolland ismerte fel azt a zsákuccát, amelyben az „európai szellem” könnyötelenül megfeneklik. A közfelfogás általában megegyezik abban, hogy az íróké az iránymutatás feladata. Csak abban oszlanak meg erősen a nézetek, hogy az európai szellemet kell-e megmenteni, mint a legtisztább kulturinkarnációt, vagy van egy tisztultabb, emberibb eszméiség ennél. Rolland szerint van és ez a „világmunkás” eszményi világképe, amely nem ismer faji és osztálykülönbségeket, nem úgy, mint az „európai ember”, amelynek szolidaritása csak Európára szorítkozik. Ha Zsolt Béla szocialista vallomásán gondolkozunk, rá kell jönnünk, hogy amikor a polgári osztálykötöttségekben élő író a szocialista világszemlélet szükségét hangsúlyozza, ez megtagadása egyben a szűkebb és korlátozottabb területre vont eszmei határoknak. Zsolt tehát az első polgári író a mai magyar irodalomban, aki az európai szellemből továbbvívó lehetőségeket megtalálja. „A szellemi ember... egyedül a gondolat erejével többet tehet Európáért, mint a legnagyobb politikai cselekedetek” — vallja Valéry a maga idealisztikus szemléletével. Csak Julien Benda, az elvont eszmék e filozófusa kiált ilyképpen: „Mutassanak nekem Európában egy szellemi embert, akinek sikerült határozott akciót szerveznie szellemi síkon, — eltekintve természetesen azoktól, akik a nemzetek, vagy osztályok gyakorlati érdekeinek játékát űzik. Mutassanak nekem egy szellemi embert, aki olyan akciót tudott volna elérni, mint egy Maurras, egy Rosenberg, vagy Marx. Hol vannak azok a csapatok, amelyek egy Valéry, vagy akár egy Romain Rolland tudna megmozgatni.”

Ha Julien Bendának igaza van és az író számára nincs meg a mód arra, hogy a társadalomra hasson, akkor szégyenteljesen fölösleges. Bendának már csupán a tanárokból, különösképpen a történelem tanárokból van reménye. „Az a tanár, aki ifjú tanítványainak megmutatná... a nemzetfölötti civilizációt s felszólítaná őket, hogy vállalják vele a közösséget, sokat tenne Európáért.” Nem úgy látja a problémát Rolland, aki döbbenetes mélységű távlatot nyit fel az írástudók előtt. Jean Christophe nagy írója ma ezt a vallomást teszi: „Nálam erősebben senki sem harcolt a szellem függetlensége érdekében, mely magasan a esaterek fölött honol, de nem egyezem bele abba, hogy fölöslegessé nyilvánítsák a cselekedeteket. Minél jobban lát az ember, annál jobban cselekszik. Cselekedni kell. A szellem szolgáinak nincs joguk ahhoz, hogy gögősen kivonják magukat a társadalmi és politikai mozgalmakból. Ők különleges csapatát alkotják az emberi munka szövetségének, melyet valaki tömören így jellemezett: „A lélek mérnökei”. Nem indokolt, hogy a maguk különleges fegyverét magasabbrendűnek tartásuk a munkásság fegyverei-

nél, melyek nélkül belőlük nem lenne semmi. Működésüknek közös célt kell követnie: felépíteni egy igazságosabb és rendezettebb emberiséget."

Az európai szellem irodalmárai, ha nem Julien Benda kételkedéseire keresnek igazolást, nem tehetnek egyebet, mint kikapcsolják a szorosán vett európai megfontolásokat, de nem tagadva meg a népi kulturáltság sajátos adottságait, szellemi közösséget keresnek a dolgozókkal. Az európai szellem válságát csak ezen a ponton lehet megoldani és pedig akkor, ha a társadalmi szolidaritás e szükségszerű előfeltétele az „európai szellemet” kiszabadítja abból az elszigeteltségből, amit az európaiizmus jelent és ha az „európai ember” a szocializmus magasabbrendű és átfogóbb ideológiájában folytatja küzdelmét az új ember egyetemes humanizmusának megvalósításáért.

HALÁLFÉLELEM A MAGYAR IDEOLÓGIÁBAN

Irta: BALOGH EDGÁR

A dunántúli egyike kérdésében szó sincsen már nemzeti telepítéspolitikáról, földosztásról, népfelvilágosításról. A dunántúli egyike ma az elháríthatatlan magyar pusztulás megrázó látomásaként nehezedik a magyar gondolatra. A magyar gondolkodó nem lázad és nem dolgoz ki programokat. Nincsenek többé reformpontjai. A megváltozhatatlannak látszó rendszer malomkőérzete alatt halálfélelemmé alakult át a magyar változtatások vágya s a középosztálylélek a magyarság törvényszerű kimerüléséről, hulló Magyarországról beszél. Nem is az már a kérdés, hogy a baranyai, tolnai, fejérmegyei egykevidéken a kivesző magyar lakosság helyébe sváb parasztelelem tódul. Nemcsak népi fogyatkozáson, nemzeti terpesztésen kesereg a tehetetlen magyar intellektus. A dunántúli egykekár látványából hovatovább az *egész* magyarság kihalásának sötét látomása kel. Itt árulja el magát azután az aggódó magyar gondolkodó. A dunántúli egyke problémája valami végítéletes kataklizma előérzetévé vált, a hanyatló osztályokra olyannyira jellemző egyetemes pusztulásérzetté. És ez a pesszimizmus abba a különleges magyar szigettudatba szorul, mely a múlt század közepe óta kísért a magyar ideológiában.

Amíg arról a tárgyian adott demográfiai jelenségről van szó, hogy bizonyos dunántúli megyék bizonyos járásaiban és községeiben kihalt a magyar parasztság s Baranyától Budapestig egy összefüggő német nemzetiségi terület van kialakulóban, mely megosztja a Lajtától a Tiszáig egy tömbben élő magyarságot, addig komolyan felmérhető és tudományosan tárgyalható településtörténeti és szociográfiai kérdéssel van dolgunk. Nem vonhatjuk kétségbe a probléma nemzetiségi súlyát és politikai jelentőségét sem, ha ismerjük a hitleri imperializmus Ostraum-terveit és tisztában vagyunk azzal a folyamattal, mely a túlnyomóan kispolgárságból és jómódú kigazdaelemekből álló keleteurópai német kisebbségeket a Harmadik Birodalom hatalmi törekvéseinek szolgálatába állítja. *Illyés Gyula* költői intuíciója a Dunántúl elnémetesedésének látomásában uralomvátozás lehetőségét idézi. Az *Ének Pannoniáról* sötét politikai jóslat.

— a föld öle
könnyű özvegyként friss erőnek tárul.
Ing már, egy intés: és nyugat felé
új nép karjába fordul a Dunántúl.